

Moser Michael
Universität Wien,
Wien, Österreich

Орієнтація на «масового читача» та наслідки для вивчення історії слов'янських мов:

«О письменном языке подкарпатских русинов» Августина Волошина (Ужгород, 1921) в осучасненому виданні

Українська мова на Закарпатті – карпаторуська мова – русинська мова – Августин Волошин – критика видань новіших слов'янсько-мовних текстів

Сучасна українська стандартна мова та її програма її поширення потрапили на ареал сьгоднішньої Закарпатської області порівняно пізно.¹ В українськомовних комітатах Закарпаття з другої половини ХІХ ст. особливо сильним був рух москвофілів,² які дотримувалися ідеї про «єдиний рускій народъ» з «єдинымъ русскимъ литературнымъ языкомъ» та зазвичай писали сумішню російської мови й

1 Короткий огляд «русинської» мовної історії у взаємодіях з українською та з російською подає Мозер (2016). Огляд з «русинської» перспективи дає Магочій (2007).

2 Альтернативний термін «русифіли» не годиться для українськомовних текстів, адже й прихильники української мови й національної ідеї на всіх ареалах поза Російською імперією називали себе «русинами» й свою мову «руською», аж вони перейняли етнонім «українці» й глотонім «українська мова».

місцевих говірок, яку часом називали «карпаторусскимъ языкомъ».³ Усі відомі прихильники стандартизації «народної мови» — себто мови, що спиралася на природню розмовну мову народу — ні в XIX ст., ані в ранньому XX ст. не обмежували свої погляди на закарпатський ареал, натомість завжди мали на увазі ширший «руський» (не російський) простір: Ласло Чопей, наприклад, написав деякі підручники для елементарних шкіл виразно місцевою мовою,⁴ проте в програмі його (значно впливовішого) «русько-угорського» словника однозначно оголосив, що та мова, чиє словництво він зібрав, сягає далеко поза закарпатський ареал, обіймаючи весь українськомовний простір, та ще й білоруськомовний.⁵ Гядор Стрипський, який на початку XX ст. навчався у Львові, також писав своєму братові про «*azt az igazi ruszén nyelvet, melyet 22 milliónyi nép beszél három ország közt fölosztva*», тобто, в перекладі Іштвана Удварі на один з угорських різновидів русинської мови, «тот правдивый язык, котрым бесідує 22-мільоновый народ, розділений меже три державы» (за Удварі 2007: 146–160). Нарешті Августин Волошин, який вже щонайпізніше з 1907 р. зробив величезні кроки в напрямку українства, швидко опинився в таборі найвідданіших поширювачів української мови як офіційної мови «Підкарпатської Русі», коли після Першої світової війни більшість колишніх угорських українськомовних територій ввійшла в склад так званої «Підкарпатської Русі», окремої адміністративної одиниці новоствореної чехословацької держави.⁶ Усупереч усіляким сучасним наративам ніхто тоді не працював над створенням власної «русинської» літературної мови для 320 000 або й трохи більшої кількості людей.⁷

3 Про Олександра Духновича, якого сучасні русини представляють як свого «русинського» національного поета, див. Мозер (2008).

4 Див. приклади в антології Дуліченко (Дуліченко 2008: 144–146).

5 «Руський або малоруский языкъ дѣлится ся на чотыри нарѣчя, и то: 1) на черленоруський, 2) на полудньовый малоруський (полудне-всхѣднѣй малоруский), 3) пѣвнѣчно-малоруский (пѣвнѣчно-всхѣднѣй малоруский), и 4) бѣлоруский» (Чопей: XXIII–XXIV)

6 Про мовну політику див. Мозер (2011).

7 Див. чеський «Меморандум» 1920 р.: «Podle úředního soupisu z r. 1910, z doby vlády maďarské, tvoří většinu obyvatelstva tohoto teritoria

1921 р. Августин Волошин оприлюднив в Ужгороді брошуру п.н. «О письменном языке подкарпатских русинов», у якій відгукнувся на москвофільську полеміку проти мовної політики в Підкарпатській Русі й української мови як такої, пишучи особливим різновидом української мови з чималою кількістю місцевих, закарпатських елементів, та окремим видом етимологічного правопису (т.зв. «панькевичівкою») (Волошин 1921).⁸ Головний зміст брошури зосереджений в цих словах:

“Мы стоиме рѣшучо за руснацькою народною письменностю, бо она має минушину у насъ,⁹ отже и будучность має. Сего ради скажемо такъ: Кто хоче братися до просвѣщеня народа, тотъ повинень по руськи, нашимъ словомъ, руснацькимъ складомъ писати, а то такъ, якъ наші дѣды писали передъ 200 роками, однакожь съ увагою на поступъ языкового розвою; то естъ по народному.

Та што значить по народному писати? Задержаньем малоруського (руснацького) характера так пишѣмъ, якъ народъ говорить: по просту, ясно, бо сила языкова у народу; але безъ кривды нашихъ нарѣчій [так!]. [...]

Язык долишня переповнен мадяризмами и словакизмами, а на Верховинѣ найчистѣйше сохранился народный характер языка.

---

obyvatelstvo slovanské, a síce Rusíni počtem 319.361, na druhém místě podle sčítání mad'arského Mad'arı 169.434 – v počtu tom zahrnuty jsou zajisté i jiné národnosti (úřednictvo atd. jiných národnosti, zejména slovanské, které bylo nuceno hlásiti se za Mad'ary), na třetím jsou židé 84.697, pak Němci 62.187, Rumuni 15.387, Slováci 4057 a jiných 1602. Domorodé obyvatelstvo slovanské, po většině drobní zemědělci, pastevci, jsou usedlí po většině na venkově, kdežto Mad'arı, židé a Němci sídlí v městech.

Větší města tohoto území jsou: Užhorod s 16.919 obyvateli, Munkačevo s 17.275 obyv., Beregszás s 12.933 obyv., Hust s 10.292 obyv., a ~~Marmarošský Sihot s 21.370 obyv.~~ [так, кінець викреслено, адже Сигіт Мармороський після неуспішних боїв Української Галицької Армії з румунами став частиною Румунії, М. М.] (Меморандум 1920: 3).

8 Усе це відповідало офіційній мовній політиці Праги, див. Мозер 2011, див. також Магочій (1978). Про роль Івана Панькевича в Підкарпатській Русі див. Мозер (2010).

9 Зазвичай -ъ наприкінці слів не пишеться, проте де-не-де воно виринає.

Кромъ того сим нарѣчіем говорить огромное большинство великого 40-миліонного малоруського народа” (Волошин 1921: 35–37).¹⁰

Завдяки неабиякому значенню Президента «Карпатської України» (1939 р.) для Закарпаття й для всієї України деякі твори Августина Волошина перевидано і в самостійній Україні. Це було особливо важливо не останньою чергою через те, що за радянських часів Волошин, якого вбили радянські спецслужби, був суворо заборонений. «Вибрані твори» Августина Волошина вийшли 2002 р. в Ужгороді в доволі грубому виданні (528 с., з ілюстраціями), яке лягло в основу видання творів на сайті «Ізборник» (www.litopys.ua) (Волошин 2002).¹¹ За впорядкування, вступну статтю та примітки відповідає покійний закарпатський україніст Олекса Мишанич, який у примітках зазначає однозначно, що «видання [...] не належить до академічних, а розраховане на масового читача» (Мишанич 2002), та повідомляє про те, що «[п]ринципи мовного редагування текстів розроблені разом з професором Ужгородського національного університету П.П. Чучкою під час підготовки до друку творів 1995 р. [...]» (там-таки).

---

10 У виданні 2002 р. читаємо: «Ми стоїме рішучо за руснацькою народною письменністю, бо она має минувшину у нас, отже, і будучність має. Сего ради скажемо так: Хто хоче братися до просвіщення народа, тот повинен по-руськи, нашим словом, руснацьким складом писати, а то так, як наші діди писали перед 200 роками, однако ж з увагою на поступ язикового розвою, то єсть по-народному.

Та што значить по-народному писати? Задержанем малоруського (руснацького) характера, так пишім, як народ говорить: попросту, ясно, бо сила язикова у народу; але без кривди наших нарічій. [...]

Язык долішнян переповнений мадяризмами і словакізмами, а на Верховині найчистіше сохранився народний характер языка. Крім того, сим нарічіем говорить огромное большинство великого 40-мільйонного малоруського народа».

11 Усі приклади з осучасненого видання взято з інтернету, при цьому всі форми порівняно з паперовим виданням. Певна річ, електронне видання має ту перевагу, що всі форми можна знайти електронними пошуками (див. Волошин 2002).

«Головні засади» видання таким чином походять з кола провідних українських філологів Закарпаття.

У примітках редактор слушно відрізняє головні засади в залежності від мови Волошинових творів, при цьому на особливу увагу заслуговує вказівка редакторів на той безспірний факт, що за міжвоєнної доби Волошин — так само, як ціле покоління його сучасників — фактично лише вивчав і засвоював українську мову:

1. Тексти, писані А. Волошином українською літературною мовою, друкувати без будь-яких змін, аби читач на їх підставі побачив і відчув ту форму й кондицію української мови, якої Волошин досяг протягом останніх двадцяти років свого життя.
2. Праці, писані угорською та латинською мовами, друкувати в перекладі на сучасну українську літературну мову. Ілюстративний матеріал і цитати, які наводить А. Волошин угорською, латинською, німецькою, чеською, польською та російською мовами, подавати без перекладів (там-таки).

Стосовно третьої групи, яка нас окремо цікавить, повідомляється:

3. У текстах, писаних т. зв. руською мовою чи мовою карпаторуською (період до середини 20-их років), не втручатися ані в лексику, ані в фразеологію, ані в морфологію, ані в синтаксис автора, однак аби зробити ці тексти доступнішими для масового читача та уникнути можливих різночитань, графіку, а частково і правопис Волошинових праць першої чверті ХХ ст. приводити у відповідність до норм сучасного українського письма [...:] *ѣ* — *і*; *ї*, *ь* — *О*; *ы* — *и*, *быти* — *бути*, *э* — *е*, *о* — *і*, *е* — *є*, *его* — *його*, *рь* > *р* (*борьба* > *борба*). [Далі змінювати згідно з 11-томним Академічним словником:] *-ский, -цкий*; *-ут, -ют, -сме, -сте, господарській, нѣмецкій, борются, робилисьме* — *господарський, німецький, борються, робилисьме*,¹² *и-* — *і-* (*иный*,¹³ *историчный* — *інший, історичний*), *нашои, роздвоити, Украина* — *нашої, роздвоїти, Україна*, *и* в словах іншомовного походження — *і, -овати* — *-увати, -ировати* — *-увати, -ий* та *-ій* [...]; *-оє* — *-е, -ѣиш-* — *-иш-*, написання слів із

12 Насправді в оригіналі, як і в перевиданні, форма вживається з апострофом перед закінченням: *не робили'сьме* (5) / *не робили'сьме*.

13 Насправді замінено й вигляд кореня: *в иньших* (28) / *в інших*.

подвоєнням приголосних, спрощенням у групах приголосних та з уживанням апострофа [...], уживання великої літери у власних назвах та пунктуацію (там-таки).

Далі подано:

Інші редакційні втручання у правопис голосних та приголосних не є суттєвими: [змінено згідно з 11-томним Академічним словником:] *абсолютизм, ани, глибокий, горячий, однако, жіють, імени, каждый, кто, люде, мадяре, наши, славянській, вищий, классовый, культура, мілліон, можна, несчастье, норвежській, от* [насправді й *от-*, М.М., див. *откликом* (36)], *почта, против, Россія, с, сближеніє, сердце, серіозный, сей, ци* [...] (Мишанич 2002).

Деінде ще вказано на те, що уодноманітно «багато паралельних форм і написань [...] [на кшталт] *культура/культура, прилучене/прилученя, который/котрый, первый/перший, своего/свого*» (там-таки).

Редактор, Олекса Мишанич, був філологом такого формату, що не цурався зазначити, що був «свідомий тих недоглядів і сумнівних місць, які трапляються в оформленні окремих текстів А. Волошина за сучасним правописом, та пояснюються вони складністю вживаного автором правопису і недостатнім до кінця 20-х рр. володінням ним нормами української літературної мови» (там-таки). Попри все варто звернути увагу на те, як далеко насправді сягнула редакція конкретного тексту, Волошинової брошури п.н. «О письменном языке в Подкарпатской Руси»:

1. Непослідовно проведені вказані зміни (переважно щодо правопису):

Кто (4, 28, 29) / *кто* поряд з *кто*; *организовати* (3) / *організувати*, *констатировала* / *констатувала* (10) поряд з *переслѣдованя* (15) / *переслѣдованя*; *с силою глубокого убѣжденя* (42) / *з силою глубокого убѣжденя*, *глубоко* (18, 28...) / *глубоко* супроти *из причины* *глубокоѣ* неорієнтації (4) *із* *причини* *глубокоѣ* неорієнтації; *выше* *помянутого закона* (19) / *вище* *пом'янутого закона* (див. також: *найтяжше* (6) / *найтяжче*) супроти *высших* *класс* (6) / *висших* *клас*, *высших*

понятій (22) / *висших понятій, ниже подписанный* (29) / *ниже подписаний*; *можно* (7, 22) супроти *можно, можно*. Вказано, але з недостатньою точністю, заміну твердих прикметникових основ м'якими: *из теперѣшиноѣ революціи* (18) / *із теперішньої революції, давными* (33) / *давніми, посторонними* (42) / *посторонніми, послѣдного* (38) / *посліднього*. Непослідовно редагуються рефлексії давніх груп ьї, які і в Волошина виступають у різних формах: *поколѣня* (28) / *покоління, роздвоєнье* (5) / *роздвоєня, описанія* [род. одн.] (15) / *описанія, старанія* [наз. мн.] (13) / *старанія; сим роздвоєнем* (4) / *сим роздвоєнем*, див. ще: *фонетичною правописю* (29) / *фонетичною правописсю*; *статю* (13) / *статтю, статѣ* [наз. мн.] (26) / *статті, в тих статях* (26) / *у тих статтях, пару статъей* [!] (40) / *пару статей*. Інколи читач осучасненого видання не усвідомлює непослідовність Волошина щодо окремих форм, див. *экономично* (3) й *экономичноѣ* (6) / *економічно, економічної; 30-милліонный* (6) та *40-миліонного* (37) / *30-мільйонний, 40-мільйонного; мадьяре* (7) поруч з *Мадяре* (25) / *мадяри, Галичане* [!] (14) / *Галичани*. Часом непослідовності Волошина відповідає зовсім непередбачана непослідовність в осучасненому виданні, див. *отзывается* (4), *отвѣтила* (8), *отвѣчае* (9), *отрывок* (35) / *одзивається, одповѣдае* (5) / *отвітила, одвічає, отрывок, відповідає*; див. також: *с нами в'єдно робили Бескид і Гагатко* (3), *с Акад. Наук* (17), *со стороны шизматицкоѣ церкви* (16); *сдѣлав* (30) / *з нами в'єдно робили Бескид і Гагатко, з Академією Наук // со стороны схизматицької церкви; зділав*. Щодо форм з коренем *ед(и)н-*, редактори лише вказують на заміну форми *еднако*; насправді, заміни сягають далі, при цьому їх не проведено послідовно згідно з правилами сучасної стандартної мови: *едно* (або *другое правило*) (38) / *одно або друге правило, един новинарь* (18) / *один новинарь; един другого* (36) / *один другого [...]*, але: *поеднѣческѣ политики* (40); *поодні чеські політики; от языка по едних писателей* (5) / *од языка поединих писателей; об'єдинити* (7, 2х) / *об'єднати* (2х); *об'єдиненя* (3) / *об'єдиненя; еднако* (11, 13, 30, 40) поруч із *однако* (34), *еднаку роль* (20); *однако, однаку роль*. Варто зазначити, що серед змін щодо подвійних приголосних окрему групу становлять діеприкметники, див. *школа за утраченное время* (22) / *школа за утрачене врем'я*.

1-1. Невказані зміни щодо правопису:

(едность) русских (племен) (40) / (едность) руських (племен); они (41), оно (22); вони, воно; где (11, 28, 29...) / где поряд з де; что (32, 40...); чтобы (33, 34...), чтоб (36), прочто (37, 40) / што, штоби, штоби, прошто поруч із чтобы мы подали причины изовсѣм об'ективно (8) / штоби ми подали причины і зовсім об'ективно); чѣм лѣпше (16), ничѣм (42) поряд з ничим (42) / чим лѣпше, нічим; исполниту „неисполнимую затѣю“ (22) / ісповнити „неисполнимую затею“; царь Александр [!] (12, 14) / цар Александр II; христианство (10) / християнство, діалектологічний матеріал (28) діалектологічний матеріал; серіозна (11) / серйозна; крестьян (16) / крестян; до конца (11, 29), к концу (15), из за границы (15), украинцов (16), пословицами (23), лица (41) / до кінця, к кінцю із-за границі, українців, пословицями; лица; організувати / організувати, урегулювання (4) / урегулювання, інтелігенцію (4) / інтелігенцію, агітатором-шизматиком (41) / агітатором схизматиком; дальше (18), цѣлком (30); дальше, цілком; петербургскоѣ (8), Петербургска (15), норвежскій (7), пражскѣ централисты (40) поруч із чеськѣ [!] политики (40) / Петербурзької, Петербурзька, норвезький, пражські централісти; чеські політики; поверхностно (23), намѣстника (28) / поверхносно, намісника; первыйраз (15, 16) / первий раз; в осени 1918. рока (41) / восени 1918 рока; чиж дивница [...] (28); чи ж дивница; Н. Устьянович (22) / Н. Устиянович.

2. Морфологія

2-1. Різний рід: правопись (39), хаос правописи (18), в справах правописи (36), фонетичною правописю (29) / правопис, хаос правопису, у справах правопису поруч із фонетичною правописсю; Гукливській лѣтопись (23), частину из лѣтописа (35), Унгарській рукопись (23) / Гукливський літопис, частину з літописа, Унгарський рукопис.

2-2. Різні форми кореня: 8. децембрія 1880 р. (14) / 8 децембра 1880 р.; церкви св. Юря у Львовѣ (17) / св. Юра у Львові; шизматицка (15), шизматицкоѣ (16), агітатором-шизматиком (41) / схизматицька, схизматицької, агітатором схизматиком; игноранцію (28)

/ ігнорацію; *ознакомленный* (33) / *ознайомлений*; *средних школ* (6) / *середніх шкіл*; *подольскоѣ* (9) / *Подільської поруч* із „*Руська тройця*“ (29) / „*Руська тройця*“; *перва* (11), *первою* (40), *перва заборона* (11); *перша, першою, перва*;¹⁴ *не малу роль играе* (41) / *немалу роль грає; приняв* (5) / *прийняв; ихъ западничество нашло почву* (11) / *їх западничество нашло почву; осужденой* [!] „*неисполнимой затѣи*“ (21), *осужденых* (12), *осуждуе* (27, 32) / *осужденой „неисполнимой затеи*“, *осужденых, осуждусь; разберати* (15) поруч із *разбирав* (22) / *розбирати, розбирав; розвой* (36) поруч із *развиток* (36) / *розвиток, розвой языка* (42) / *розвой языка; плыне* (34) *пливе; ; Орленка* (29) / *Орлика; Святогорська партія* (17) / *Святоюрська партія; брошура п. Игоря Гусьня* (4) / *брошура п. Игоря Гусьня, п. Гусьняй* (5...) / *п. Гусьнай, пан Гусьнай* (33...) / *пан Гусьнай, Гусьнаю* (22) / *Гусьнаю.*

2-3. Різні форми граматичних афіксів: *Церков* (15) / *Церква; графа Толстая* (12) / *Графа Толстого; с помощью* (5, 17) / *з помічю; о Бисмаркѣ* (15) / *о Бисмарку; о том успѣхѣ* (29) / *о том успіху; еще в 1907 року* (37) / *їще в 1907 році; о языцѣ и правописи* (5) / *о язиці і правописі; москвофилов* (4), *филологов* (8), *малороссов* (14), *жандармов* (13), *писателей* (28) / *москвофілів, філологів, малоросів, жандармов, писателей; брошуру о русско-польском и русско-малорусском вопросѣ* (14) / *брошуру о російсько-польському та російсько-малоруському вопросам; в обширном докладѣ* (15) / *у обширному докладі; потом* (15) / *потому; в котрой* (7) / *в котрій, сей задачѣ послужити* (5) / *сій задачі послужити; [реакція...] много пришкодила и самой сей письменности* (14) / *[реакція...] много пошкодила і сей письменности, проте: на нашей земли* (24) / *на нашій землі; нашего родного слова* (18) / *нашого родного слова; по нашему* (27, 28...) / „*по-нашому*“, *нашему* (35) / *нашому, але по нашей гадцѣ* (39) / *по нашій гадці; для чего* (25) / *для чого; грошевою наградою* (30) / *грошовою наградою; Харьковского университета* (12) / *Харківського університета; Мукачевского* (23) / *Мукачівського; проповѣдае* (16) / *проповідує, покликаются* (25) / *покликаються; великорусского языка они добрѣ* [тобто: *добр[і]*] *не знают* (18) / *великорусь-*

14 У примітках вказано на цю зміну, проте її не проведено послідовно.

кого языка они добре не знают; дале (26) / далі; поможеме (39) / поможеме [...] поруч із радиме (22) / радимо, наведеме (25) / наведемо, згадуєме (28) / згадуємо, найдеме (32) / найдемо; закінчення дісприкметників у присудку: Язык долишнян переповнен мадяризмами и словакизмами (37) / Язык долишнян переповнений мадяризмами і словакізмами; законы великорусскоѣ правописи примѣнены до великорусского (20) / закони великоруської правописи примінені до великоруського; не были введены (33) / не були введені.

2-4. Різні форми словотворчих афіксів: энергично (8) / енергійно; насильственных стѣсненій (10) / насильних стісненій; толковное (23) / толковое; критизовати (38) / критикувати; розказав (14) / розказав, одчужило (28) / очужило; стремитися к обчищенію языка (42) / стремитися к очищеню языка; ознакомленный (33) / ознайомлений; неотпустительный грѣх (19) / недопустительний гріх; подобну игноранцію проказуе п. Гусьнай (28) / подобну ігноранцію показує пан Гусьнай; народнопросвѣтной роботѣ (5) / народноосвітній роботі; [реакція] пришкодила (и самой сей письменности) (14) / [реакція] пошкодила (і сей письменности); взнестися (22) / вознестися; (а сесим и поможеме) ширеню (просвѣты) (39) / (а сим і поможеме) поширеню (просвіти); Алекс. Бонкалов (8) / Алекс. Бонкало, Петевфіого (33) / Петевфійого поруч із руського „Петевфія“ (12) / руського „Петевфія“.

2-5. Рухомя частка ся супроти постфіксу: латинське слово *minister* по-великоруському може ся писати так: „министеръ“ (20) / латинское слово „*minister*“ по великорусскому одповѣдно може ся писати так (20); мѣстна автономія русинов можеся толковати (18) / містна автономія русинов може ся толковати, але: се маєся писати так: „прійду“, або перед й не можеся писати буква и (20) / се має писатися так: „прійду“, ібо перед й не може писатися буква и; не розвивала бы ся (33) / не розвивалася би; выдаваемѣ учебники также маються держати до едноѣ нормы (38) / видаваємі учебники также мають держатися одної норми; не знаються од него одорвати (40) / не знають од него одорватися.

2-6. Різні форми займенників: у него (20)¹⁵ / у нього; в его брошурѣ (23) / в его брошурі; с еѣ казками (23) / з її казками; треба было еѣ плекати (24) / треба було її плекати, звѣдайте еѣ (34) / звідайте її; 9 (5) / з помочою єї.

2-7. Різні закінчення прикметникових прикметників і займенників: чужое незрозумѣлое (33) / чужое незрозумілоє, мягкое і (20) / м'яке і, культурное поднесенье малороссов (16) / культурне поднесєня малоросов; то самое выповѣла (37) / то само виповіла; сія же изовсѣм утратила здорovou орієнтацію (4) / ся же зовсім утратила здорovou орієнтацію; сіє слово (20) / се слово; сіи споры (3) / сі спори, сіи предписано писати (19) / сі предписано писати, сѣ новѣ слова (33) / сі нові слова; св. Синод не дав своего благословенія (14) / св. Синод не дав свого благословенія супроти ворогом своего материнского слова (42) / ворогом свого материнського слова.

2-8. Доданий суперлативний префікс най-: головнѣйшими перепонами об'єдиненія (3) / найголовнішими перепонами об'єдиненія.

2-9. Різні форми прийменника: Сєсь письменный малоруській язык во II. половинѣ XVII. в. (11) / Сєсь письменний малоруській язык в II половині XVII в.

2-10. Запровадження милозвучності / заміна традиційних форм прийменників і префіксів: так в „Читаниѣ“ (8) / так у „Читанці“; Петр. Академія Наук в спом'янутом докладѣ (10) / Петроградська Академія Наук у спом'янутом докладі; В тых часах (12...) / У тих часах; аж в Москву (16) / аж у Москву; общим скарбом всѣх руських племен (6) / общим скарбом усіх руських племен; не удасться (22) / не вдасться супроти не удалося (22) / не вдалося; на то классично указує Академія (21) / на то класично вказує Академія; зачали наши попы учиться в Тернавѣ (24) / зачали наші попи вчитися у Тернаві; межи давными уживаными в литературѣ (33) / межи давніми вживаними в літературі словами; спинили и розвиток малоруськоѣ

---

¹⁵ У примітках згадано про цю заміну, проте її не проведено послідовно.

літератури (12) / спинили й розвиток малоруської літератури; малоруського языка и народа (15) / малоруського языка й народа; розогнати и хаос правописи (18); розогнати й хаос правопису; По латинѣ они й говорили и вже смѣялися (24) / По-латині они й говорили і вже сміялися; розвой языка ишов (42) / розвой языка йшов; Кто хоть мало ознакомленный з малоруським письменством (33) / Хто хоть мало ознайомлений із малоруським письменством; Из „Листка“ Квітки (11) / З „Листа“ Квітки; освободив Шевченка из тюрьмы (12) / освободив Шевченка з тюрми; Русины из 1868 року (26) / Русини з 1868 року; Многѣ из межи ворогов (40) / Многі з-межи ворогов; полонизмы не измѣнили народного характера языка (34) / полонізми не змінили народного характера языка; измѣнити (34) / ізмінити; туй дуже мало измѣнено (39) / туй дуже мало змінено; ся же изовсѣм утратила здорову орієнтацію (4) / ся же зовсім утратила здорову орієнтацію; майже изовсѣм к такому результату дойшов (37) / майже зовсім к такому результату дойшов; чтобы мы подали причины изовсѣм об'ективно (8); чтобы ми подали причины і зовсім [ідеться про реінтерпретацію] об'ективно.

2-11. Заміна функційних слів або зміна їхнього вигляду: кождый (7) / кождий, але кождый вѣрний славянин (6, 34) / кождий вірний слов'янин, кождый (33) / кождий; жадна (33) / жодна; богато (11) / багато; куда (34) / куди; чтобы (33, 34...) і щоб (36) / штоби; из юго так и западноруських элементов **еще** (в XIV. в.) (10) / із юго- і западноруських элементов іще в XIV в.; что **еще** в эпоху доисторичну (10) / что **іще** в эпоху доісторичну; и сесим вызвала борьбу против властей Росіи (16) / і сим визвала боротьбу против властей Росії; сесю партію (17) / сю партію; А сесим и поможемe ширеню просвѣты (39) / А сим і поможемe поширеню просвіти; тот наш самоучок (22) / той наш самоучок супроти тот интеллигент (40) / тот інтелігент, той знае (33) / той знає; не настала еще тотa свѣтлость (18) / не настала іще та світлостъ супроти тотa стара письменность (24) / тотa стара письменность; из причины глубокоѣ неорієнтації нашоѣ публіки в сем-то вопросѣ (4) / із причини глибокої неорієнтації нашої публіки в сьому вопросі; сѣм-там (4, 19) / сям-там; і вмѣсто и (19) / і замість и, але мѣсто чужоѣ велико-

рущини (24) / місто чужої великорущини, мѣсто (34) / місто; або (14, 20...) / бо, але або (18, 20...) / ібо; доколь (28) / доколь; против (10, 33...) / проти, але против (16) / против; хотя (40) / хоча; заміна вказівних займенників: послѣ сего хотяй дуже короткого описанія (15) / послі того хотяй дуже короткого описанія; заміна союзів: (лишь буквы а) и (у мають однаку роль так в мало-, як в великорусском языцѣ) (7); (лиш буквы а) та (у мають однаку роль так у мало-, як і в великоруськом язичі); говорили та писали по руськи (24) / говорили й писали по-руськи, тверезый та розумный голос „Верховинця“ (26) / тверезий і розумний голос „Верховинця“; неправильна заміна: в справах правописи всягды у всѣх народов рѣшали лиш до того розумючѣ люде (36) / у справах правопису всюди, у всіх народів рїшали лиш до того розуміючі люди.

2-12. Різні форми й інтерпретації складених і нескладених слів: междуособна (4) / междуособна; так вокалізм, як и морфолонія [так] и загально [тобто: загалом] языкова природа малороссов ближе стоить к южно-славянским, як к сѣверо-славянским народам (15) / так вокалізм, як і морфологія і загальноязыкова природа малороссов ближе стоить к южнослов'янським, як к сіверослов'янським народам; малоруськими учеными богословами (11) / малоруськими ученими-богословами; (див. також неоднозначне вел. русской язык (11) супроти однозначному великий русский язык (11)).

2-13. Зміна числа: с врагами свободы нашоѣ (4) / з ворогом свободи нашої (4); правительства [так] и филолог. факультеты университетов кievского и харковского (9) / правительство і філологічні факультети університетів Київського і Харківського.

2-14. Зміна виду дієслова: сближались к народному языку, желаючи сохрानяти руську букву, руськое слово (3) / зближались к народному языку, желаючи **сохранити** руську букву, руськое слово; треба знати **розлучати** язык од политики (5) / треба знати **розлучити** язык од політики; Если **разбираеме** причины вытвореня сих языков из общегерманского (7) / Если **разбереме** причины витворення сих языков із общегерманського; не е научных „оснований“ **назвати**

*общерусским теперѣшный „вполнѣ великорусский“ русский литературный язык (10) / не є научных „основаній“ **називати** общерусским теперішній „вполне великорусский“ русский литературный язык; их газета „Сіонь“ первыйраз **обвиняла** украинцов в сепаратизмѣ (16) / їх газета „Сіон“ первый раз **обвинила** украинцов у сепаратизмі; за что Духнович дуже **сердився** (24) / за что Духнович дуже **розсердився**; Кто берется **рѣшати** языковой вопрос, повинен бы знати також децо про словарицѣ Святицького, Гнатюка та И. Верхратського (28) / Кто берется **рѣшати** языковой вопрос, повинен би знати також про словариці Святицького, Гнатюка та I. Верхратського.*

2-15. Часткове або повне (частково сумнівне) розшифрування скорочень і чисел: под загл. (40) / под заголовком (тут фактично йдеться про зміну вигляду кореня); на пр. (20, 40), напр. (37, 38, 40), пр. (34) / *наприклад, приміром* (див. вище: Волошин переважно вживав форму *примѣр*); *російська внутр. політика и поліція* (14) / *російська внутрішня політика і поліція*; В 4. ч. из 1867 року (24) / У четвертому числі з 1867 року; В 1. числѣ (25) / У першому числі, В 34. Числѣ / У 34-ому числі, В 19 ч. / У 19-ому числі.

3. Повна заміна лексем:

Стихотворы (23) / *твори*; на *примѣр* (39) супроти на *приклад* (35) / *наприклад*; в'єдно **роздувають** ненависть (41) / в'єдно **розвивають** ненависть; *политика царславного абсолютизма* (8) / *політика преславного абсолютизма*, пор. *царславного абсолютизма* (15) / *царславного абсолютизма*; *реакція Російскоѣ поліції против природного розвоя малоруськоѣ письменности* (14) / *реакція Російської поліції против народного розвоя малоруської письменности*; не удалося то на *Украинѣ*, не удалося в *Галичинѣ*, *даже и на православной Буковинѣ* (22) / не вдалося то не *Україні*, не вдалося в *Галичині*, *даже на православной Буковині*; не удалося то **на** *Украинѣ*, не удалося в *Галичинѣ*, *даже и на православной Буковинѣ* (22) / не вдалося то **не** *Україні*, не вдалося в *Галичині*, *даже на православной Буковині*; однозначно помилково: в *дѣлѣ урегулирования почтовоѣ администрації* установлено точки *требованій от министерства почт*.

(4) / в ділі урегулювання **початкової** адміністрації установлено точки требованій од міністерства почт; хто хоче знати **по малоруськи**, тот не потребує великоруської граматики (29) / хто хоче знати **помадярьски**, тот не потребує великоруської граматики.

4. Пропущені слова:

Забаламутили **умы** и сердца наших людей (3) / забаламутили і серця наших людей; **безпосередно** перед революцією (3) / **Ø** перед революцією; **Но** хто спознає історію розвитку письмєнного малоруського языка (4) / Хто спознає історію розвитку письмєнного малоруського языка; ани єдним аргументом не поддерживаете (**и** не може) своє великорусское становиско (5) / ані єдним аргументом не поддерживаете (— не може) своє великорусское становиско; даже **и** под Мадярами (41) / даже под мадярами; не удалось то на Украинѣ, не удалось в Галичинѣ, даже **и** на православной Буковинѣ (22) / не вдалося то не Україні, не вдалося в Галичині, даже на православной Буковині; боронила писати, печатати и даже **и** говорити по малоруськи (15) / боронила писати, печатати і даже говорити по-малоруськи; таких народов, котрых роздвоила історія, найтяжше **в єдно** сквати правѣ на поприць языка (6) / таких народов, котрих роздвоила історія, найтяжче скувати праві на поприці языка (6); Може ктось звѣдати, ож прочто выбрала анкета за образець **правѣ** верховинській говор (37) / Може хтось звідати, ож прошто выбрала анкета за образець верховинський говор; [реакція...] много пришкодила и **самой** сей письменности (14) / [реакція...] много пошкодила і сей письменности; туй лиши **то** зазначу, что из гласных лиши буквы а и у мають єднаку роль так в мало-, як в великорусском языкѣ, другѣ гласнѣ буквы всѣ иншак **выповѣдаются и** переголосуются (20) / туй лиши зазначу, что із гласних лиши букви а та у мають єднаку роль так у мало-, як і в великоруськом язиці. Другі гласні букви всі иншак переголосуются; Что се неправда, **длясего** укажемє лиши на граматику Лучкая (7) / Что се неправда, укажемє лиши на граматику Лучкая; Если бы був **на примѣр** хоть дачто читав из Шашкевича, мог бы був видѣти (22) / Если би був хоть дачто читав із Шашкевича, мог би був видіти; Кто берєся рѣшати языковый

вопрос, повинен бы знати також **дещо** про словариць Святицького, Гнатюка та І. Верхратського (28) / Кто бересе рішити языковий вопрос, повинен би знати також про словариці Святицького, Гнатюка та І. Верхратського; в своей по мадярски написанной малоруськой грамматиць „Gyakorlati Kisorosz Nyelvtan“ **р. 1907.** (29) / у своей по-мадярськи написаной малоруськой грамматиці „Gyakorlati Kisorosz Nyelvtan“; высказати свої думки, чувства та настрої (33) / висказати свої думки; так и у нас **чеськѣ филологи**, чеськѣ слависты заступають права нашого родного слова (18) / так і у нас чеські славісти заступають права нашого родного слова; як можно нашим языком без чужої примішки **и найвысшѣ понятія** о Бозѣ гладко выговорити (22) / як можно нашим языком без чужої примішки о бозі гладко выговорити; Тым способом вводиться все **и все новѣ** й новѣ слова до каждої литературы (33) / Тим способом вводяться все нові й нові слова до каждої літератури. Чимало пропущених слів є в такому фрагменті: **не хочеме вже блудити, як блудили нашѣ отци? Не хочеме блудити** шукати чужих богів, а хочеме творити и розвивати нашу родну материнську бесѣду и культуру (28) / **не хочеме блудити, шукати чужих богів, а хочеме творити і розвивати нашу родну материнську бесѣду і культуру.**

5. Додані слова:

На Украинѣ, як в Галичинѣ (14) / На Україні, як **і** в Галичині; из гласных лишь буквы а и у мають еднаку роль так в мало-, як в великорусском языць (20) / із гласних лиші букви а та у мають однаку роль так у мало-, як **і** в великоруськом язиці; В Россіи упав царизм, упала нерозумна погубоносна реакція (18) / У Росії упав царизм, упала **і** нерозумна погубоносна реакція; бо то не наш, то тяжкій для нас, изовсѣм иншак выповѣдаеся (5) / бо то не наш, то тяжкий для нас, **і** зовсім іншак виповідався.

6. Синтаксичн зміни:

Вжиток зв'язки є: В. Винниченко **є** великим драматургом, но не **є** майстром слова (33) / В. Винниченко **є** великим драматургом, но не [Ø] майстром слова; осудити, ци якоєсь слово **є** зрозумілоє чи нѣт (33)

/ осудити, чи якоєсь слово [Ø] зрозумілоє чи ніт; заміна прийменників: *маються держати до одноѣ нормы* (38) / *мають держатися одної норми; цѣлый свѣт забыв за него* (40) / *цїлий свїт забув про нього*; заміна відмінка з прийменниками: *ширити просвѣту серед селянством* (13) / *ширити освіту серед селянства*; *А где подѣлася „Historia ecclesiae ruthenae“ написана Герасевичем з початком 19 вѣка?* (28–29) / *А где поділася „Historia ecclesiae ruthenae“, написана Герасевичем з початку XIX віка?; бо сила языкова у народѣ / бо сила языкова у народу; по отрывным частям* (38) / *по одривних частях, але: по всѣм славянским землям* (6) / *по всім слов'янським землям*; заміна союзів: *А правопись — то лишь конвенція, порозумѣнье филологов, ож як будутъ они и за ними як мають другѣ писати* (36); *А правопись — то лиш конвенція, порозуміне філологов, ож як будутъ они, а за ними як мають други писати*; зміна взаємозв'язків слів у реченні: *котрым их родна школа почала отворяти очи и обучати их людским правам* (16) / *котрим їх родна школа почала отворяти очі і обучала їх людським правам*; *полонизмы галицкого, полонизмы и москализмы украинского и мадяризмы подкарп. руського языка не измѣнили народный характер малоруського языка* (42) / *полонізми галицькі, полонізми і москалізми українського і мадярського подкарпатського руського языка не змінили народний характер малоруського языка*; зміна взаємозв'язків речень: *Звычайно так говорится, что наша письменность дуже молода* (22) / *Звичайно, так говорить, что наша письменность дуже молода*¹⁶; *Але нам судилося инак: — пише Стрипській — коли [...]* (24) / *Але нам судилося инак. Стрипський пише, що коли [...]*. Цікаво, що не змінено в осучасненому виданні двох синтаксичних мадяризмів: 1. Підмет у структурі «X і Y» (X і Y в однині) пов'язується з присудком в однині, див.: *Тарас Шевченко був мужиком, котрого недавно выкупив писатель Жуковскій и художник Брюлов* (12) / *Тарас Шевченко був мужиком, котрого недавно викупив писатель Жуковський і художник Брюлов; мае побѣдити наука и правда* (18) / *має побідити наука і правда; Старѣ рукописи и людова словесность ясно говоритъ, что у нас*

¹⁶ Загалом на пунктуацію не звертаємо уваги, але в цьому випадку структура речення змінюється внаслідок коми.

*была литература (23) / Старі рукописи і людова словесность ясно говорить, что у нас була література; дієслово бояться пов'язується з прийменником од з род. відмінком, див. угорське *félni valamitől*: Они бояться од воскресеня русинов (41) / Вони бояться од воскресеня русинов; боялися од просвѣти селянского народа (15) / боялися од просвіти селянського народа.*

7. Зміна мови:

[...] проф. Нідерле [...] признався, что „mezi Velkorusy a Malorusy jest rozdíl hlubší. Jest nejen v jazyku nybrž i v těle a v duši lidu: v povaze, temperamentu, v písni a ovšem i v kroji, v obyčejích a zvycích“ [...] (40) / [...] проф. Нідерле [...] признався, што „між великоросами і малоросами є різниця глибша. Вона не лише в мові, а й у тілі та в душі народу: в повазі, темпераменті, в пісні, але і в крої, в обрядах і звичаях...“.

8. Наслідки орієнтації на «масового читача»

Не лише в українському контексті сучасні редактори часто опрацьовують мову виданих ними текстів з огляду на уявного «масового читача», хоча не завжди зрозуміло, ким саме є цей «масовий читач» і які його/її потреби. Скажімо, якщо певні тексти входять у склад «канону» певної літератури й якщо вони оприлюднюються в шкільних підручниках, намір уодноманітнення більш-менш зрозумілий, зокрема тоді, коли мова відповідного тексту насправді дуже близька до усталеної стандартної. Проте в багатьох інших випадках втручання значно менш переконливі, а часом і вкрай небажані.¹⁷ Це зокрема стосується тих мов, які за часів постання виданих текстів ще не були остаточно усталені як стандартні або ще не функціонували як такі в безпосередньому оточенні виданих текстів і їхніх авторів.

---

¹⁷ Навіть редагування академічних видань часто викликає поважні сумніви, див. розгляд 50-томного видання творів Івана Франка, який запропонував нещодавно Орест Друль (Друль 2015).

1921 р., коли Августин Волошин оприлюднив брошуру п.н. «О письменном языкѣ подкарпатских русинов», цей текст, як і особисто його автор, стали надзвичайно важливими свідками поступового поширення сучасної української стандартної мови на заміну уживаних раніше та й ще надалі — паралельно з українською — дуже різноманітних ідіом, які часом називали «карпаторусскимъ языкомъ». Відстоюючи саме українську мову, Августин Волошин не писав нею з принаймні двох причин: 1. прихильники української мови усвідомлювали, що в конкретних мовнополітичних умовах раннях 1920-х років у «Підкарпатській Русі» вони не могли раптом перейти на українську стандартну мову, чи в галицькому чи то в «великоукраїнському» вигляді; 2. сам Августин Волошин засвоював українську стандартну мову лише поступово; на початку 1920-х років він її, судячи з усіх відомих нам джерел, ще не знав дуже добре (див. хоча б видання Волошин 2002).

Саме тому, що предметом обговореного тексту є мова й мовні обставини раннях 1920-х років у «Підкарпатській Русі», будь-які редакторські втручання в мову цього тексту ще менш бажані, ніж в інших випадках. Покликання на «масового читача» ще менш переконливі через те, що більшість Волошинових текстів навряд знайде читачів поза колами філологів та істориків, які 1. мають шанувати автентичність у будь-яких вимірах, включно з мовним, і 2. мають бути спроможними читати тексти й без редакторського опрацювання.

Розгляд редакторських втручань у мову Волошинової брошури виявив доволі типову ситуацію: коли редактори вже вирішили змінити мову конкретного тексту, проведені зміни часто сягають далеко за ту сферу, яку вони визначили для себе й для читачів. Їхні зміни часто приховують вкрай цікаві властивості оригінального тексту, хоч вони проведені непослідовно. Мова в зрадагованому тексті стає цілком іншою, ніж в оригіналі: у ній вириває дивне співіснування мовних прикмет, про які автор і редактори першодруків не мали жодного уявлення. Результат вкрай проблематичний, бо навіть якщо, можливо, не всі усвідомлюють так глибоко, як філологи, той безперечний факт, що сама мова є надзвичайно важливою складовою будь-якого тексту, навіть частина його змісту, то в будь-якому

разі мало хто ставить під сумнів, що тоді, коли замінюються, пропускаються й додаються слова, це може суттєво змінювати сенс будь-якого речення і будь-якого тексту.

Як було згадано вище, редакторські втручання мають ще додатковий вимір, коли певна мова ще не цілком усталена як стандартна в певному соціумі. Брошура п.н. «О письменном языке подкарпатских русинов» є одним з найцікавіших документів поширення української мови на Закарпатті. Не лише зміст брошури, а й її мова заслуговують на окрему увагу, при цьому місцеві прикмети цієї мови є важливими фактами історії української мови, якими не слід нехтувати.

Мова брошури, яка не є просто мовою Августина Волошина, але мовою Волошина й цілого гуртка колег навколо видавництва «Унію», чудово показує, що саме в ранніх 1920-х роках межі між усілякими різновидами так званого «карпаторуської» мови, справжніми місцевими говірками та українською стандартною мовою ще не були чітко визначені навіть серед тих авторів, які однозначно вбачали закарпатські говірки «під українським дахом».¹⁸ Розгляд Волошинової брошури в черговий раз оприявнює, що дбайливе ставлення до мови оригіналу бажане не лише стосовно давніх рукописів або стародруків; воно не менш потрібне стосовно текстів з першої чверті 20 ст.; воно потрібне завжди.

Література

- Аммон 2004 – U. Ammon. Standard Variety. In: H. E. Wiegand (ed.). *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society*, vol. 1 (2nd ed.), Berlin: de Gruyter, 273–283.
- Волошин 2002 – А. І. Волошин. *Вибрані твори*. Упорядкування, вступна стаття та примітки О.В. Мишанича. Ужгород: ВАТ Видавництво „Закарпаття”, 2002. Див. також: <http://litopys.org.ua/volosh/volosh.htm>
- Волошин 1921 [2002] – А. Волошин. *О письменном языке подкарпатских русинов*. Написав: Авг. Волошин. Ужгород: Печатано буквами акц. Товариства „Унію“.

---

¹⁸ Термін «дах» вживається згідно з традиціями Гайнца Клосса, щодо сучасних підходів див. Аммон (2004).

- Друль 2015 – О. Друль. Поправлюваний Франко. *Збруч*. <https://zbruc.eu/node/35977> (12.05.2015)
- Дуліченко 2008 – А.Д. Дуличенко. *Письменность и литературные языки Карпатской Руси (XV–XX вв.). Вступительная статья. Тексты. Комментарии*. Ужгород: Изд-во В. Падяка.
- Магочій 1978 – P. R. Magocsi. *The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus', 1848–1948*. Cambridge/Massachusetts/London: Harvard University Press.
- Магочій 2007 – P. R. Magocsi. Языковый вопрос. В: P. R. Magocsi (red.). *Русинський язык*. Opole: Instytut Filologii Polskiej [фактично йдеться про друге видання 2007 р.], 85–112.
- Меморандум 1920 – *Memorandum o Podkarpatské Rusi*. Без місця. Без дати [Машинопис].
- Мишанич 2002 – О. Мишанич. Примітки. В: *Волошин 2002*. Див. <http://litopys.org.ua/volosh/volosh48.htm>
- Мозер 2008 – М. Moser. Чи намагався Олександр Духнович створити русинську літературну мову? В: *Україна модерна* 13, 2008/2, 222–235 (див. також ст. 627–640 в: М. Мозер. *Причинки до історії української мови*, 3-є вид., Вінниця: Нова книга; Did Aleksandr Dukhnovych strive to create a Rusyn literary language? In: P. Best, S. Stepien (eds.). *Does a fourth Rus' exist? Concerning cultural identity in the Carpathian Region*, Przemyśl/Higganum: South-Eastern Research Institute, 63–80, 2010).
- Мозер 2010 – М. Moser. „Грамматика руського языка“ Івана Панькевича та галицька українська мова в Підкарпатті. In: К. Korogová (ed.). *Studium Carpato-Ruthenorum – Штудії з карпаторусиністики 2009*, Prešov: Пряшівська універзіта в Пряшові – Інститут русинського языка і культури, 68–93 (= Ivan Pan'kevych's *Grammar of the Ruthenian Language and the Galician Ukrainian Language in Subcarpathian Rus'*. In: M. Moser. *New Contributions to the History of the Ukrainian Language*. Edmonton – Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 445–471, 2016).
- Мозер 2011 – М. Moser. Macht und Kodifikation in der Subkarpatischen Rus' (1919–1944). В: Д. Иванова (ред.). *Власт и кодификация*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 98–112.
- Мозер 2016 – М. Moser. Rusyn: A New-Old Language In-Between Nations and States. In: T. Kamusella, M. Nomachi, and C. Gibson (eds.). *The Palgrave Handbook of Slavic Identities and Borders*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 124–139 (див. також ст. 471–482 in Moser Michael, *New Contributions to the History of the Ukrainian Language*. Edmonton – Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2016).

Удварі 2007 – І. Удварі. *Гіадор Стриськый, народописник, бібліограф, языкознаитель, товмач*. Ніредьгаза: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.

Чопей 1883 – Л. Чопей. *Русько мадярский словарь*. Будапешт: М. кі. egyetemi könyvnyomda.